

Navn:

Fødselsdato:

Skole:

Tårnby Gymnasium

Fag:

Større skriftlig opgave, Større skr. opg

(6770--Gym bekend,)

Dato for prøveaflægning:

26-03-2021

Vikingernes overgang til kristendommen

1

¹ Moe, Louis

Resume:

I denne opgave kan man læse om vikingernes overgang til kristendommen. I første del af opgaven bliver der redegjort for, hvor vikingerne fik deres kendskab til kristendommen fra. Her vil der blive forklaret hvordan handel, togter og kristne missionærer, gav vikingerne kendskab til kristendommen. I næste del af opgaven vil man kunne læse en analyse af mulige forklaringer på vikingernes overgang til kristendommen. Man vil blandt andet kunne læse, at Danmark officielt blev et kristent land, da Harald Blåtand blev døbt i 965. Man vil også blive præsenteret for en religiøs forklaring på overgangen til kristendommen og en politisk forklaring til overgangen til kristendommen. Man vil også kunne læse, at den mest sandsynlige forklaring på overgangen til kristendommen er den politiske forklaring. Dernæst bliver det diskuteret, hvilke konsekvenser overgangen til kristendommen havde på vikingernes samfund.

Til sidst kan man læse i konklusionen, at vikingerne gennem hele vikingetiden har haft kendskab til kristendommen og at overgangen til religionen højst sandsynlig var af politiske årsager. Man kan også læse, at overgangen til kristendommen førte mange nye normer, værdier, regler og tankegange med sig.

Indholdsfortegnelse

Resume:	2
Indledning:	4
Redegørelse:	5
<i>Vikingernes samfund</i>	5
<i>Togter og handel ude</i>	6
<i>Missionærer og handel hjemme</i>	7
<i>Delkonklusion</i>	7
Analyse:	8
<i>Harald Blåtand og den store Jellingesten</i>	8
<i>Den første kristne vikingekonge</i>	10
<i>Den mytiske forklaring på overgangen til kristendommen</i>	11
<i>Den politiske forklaring på overgangen til kristendommen</i>	12
<i>Hvilken forklaring er mest sandsynlig?</i>	14
<i>Delkonklusion</i>	14
Diskussion:	15
<i>Delkonklusion</i>	17
Konklusion:	18
Litteraturliste:	20
Bilag:	26
<i>Bilag 1:</i>	26
<i>Bilag 2:</i>	27
<i>Bilag 3:</i>	27
<i>Bilag 4:</i>	28
<i>Bilag 5:</i>	28

Indledning:

I følgende opgave er det min hensigt at undersøge, hvad der skete op til, under og efter vikingernes overgang til kristendommen. Der er ikke mange skriftlige kilder fra vikingetiden og det kan derfor være svært præcist at fastslå, hvorfor vikingerne blev kristne. Jeg mener, at dette er et interessant emne, fordi det er noget, der har været med til at påvirke, den måde vi lever på i dag, og fordi der er flere forskellige forklaringer og fortolkninger af, hvorfor vikingerne lod sig kristne.

Opgavens struktur:

I første del af opgaven vil jeg redegøre for, hvordan vikingerne fik kendskab til kristendommen.

Jeg vil derefter analysere hvilke mulige forklaringer, der er til vikingernes overgang til kristendommen. Det vil jeg blandt andet gøre ved hjælp af bilag 1, som er et uddrag af en biografi om benediktinermunken Ansgar. Og ved hjælp af Widukinds fortælling om Poppo's jernbyrd. På baggrund af dette vil jeg forsøge at vurdere, hvilken forklaring på overgangen til kristendommen, der er mest sandsynlig.

Dernæst vil jeg diskutere, hvilke konsekvenser overgangen til kristendommen fik for vikingernes samfund.

Til sidst rundes opgaven af med en konklusion.

Redegørelse:

I dette afsnit vil jeg redegøre for, hvordan vikingerne fik kendskab til kristendommen.

Vikingetiden begynder i slutningen af 700-tallet og slutter ca. i år 1050. Vikingetiden er især defineret ved, at danske, svenske og norske vikinger rejste ud i verden på togter, plyndringer, handelsrejser og erobringer.² *"Ordet "viking" blev brugt både i vikingetiden og længe før og betød dengang vistnok søkriger, sørøver og hærfærd til søs."*³ Ordet viking bliver oftest brugt om personer fra Danmark, Norge og Sverige, der levede i vikingetiden.⁴

Vikingerne samfund

I Danmark har man haft bygdeting⁵. I disse bygdeting træf man beslutninger i forhold til landsbyens forhold. Man har eksempelvis ordnet retsstridigheder og bekræftet jordhandler. I bygdetingene har der højst sandsynligt været en stormand som øverste myndighed. Stormanden stod under kongen.⁶

Før vikingetiden har der formodentligt været mange kongedømmer med mange småkonger i Danmark, men i vikingetiden er det formodet, at de var samlet som et kongedømme, det meste af tiden. Det betød dog ikke, at der altid kun var en konge. I engelske og franske kilder er der beretninger om flere danske konger på samme tid. Dette kan være fordi definitionen af konge var én der *"ikke anerkendte nogen herre over sig"*⁷, men det kan også være fordi, der var så megen strid om kongemagten i vikingetiden, at der var flere, der var anset og anså sig selv for at være konger på samme tid.⁸ En ting er dog sikkert i forhold til kongen eller kongerne; de rådede over en hær og stod for håndteringen af udenlandske herskere. Kongens magt afhang af hvor mange tilhængere han havde og om han var på god fod med landets stormænd.⁹

² Lund, 2017 og Roesdahl, 2009

³ Roesdahl, 2009

⁴ Lund, 2017 og Roesdahl, 2009

⁵ Forsamlinger af frie mandlige jordejere

⁶ Ukendt, 5

⁷ ibid

⁸ Ukendt, 5 og Roesdahl, 2009-2

⁹ Roesdahl, 2009-2

Togter og handel ude

Vikingerne har allerede fra starten af vikingetiden haft kontakt med kristendommen; vikingerne var berejst og kom langt omkring på deres togter og handelsrejser.¹⁰

I år 789 blev der for første gang dokumenteret danske skibe i England; det formodes at det har været handelsskibe, fordi der ikke blev foretaget nogle plyndringer.¹¹ England har siden år 166 haft kirker og i år 597 blev den engelske kong Edelbert døbt og dermed blev England kristent; man kan derfor antage, at de danske handelsmænd har haft kontakt med kristendommen under deres ophold i England.¹²

I år 793 fandt det første dokumenterede vikingeangreb i England sted. Det gik ud over et kloster på den Engelske ø Lindisfarne. Vikingerne plyndrede klosteret og dræbte mange af dets munke.¹³ Vikingerne havde tradition for at tage slaver, eller trælle som de også bliver kaldt, med hjem fra deres togter; man kan derfor med stor sandsynlighed sige, at de også har haft munke med hjem fra deres angreb på Lindisfarne.¹⁴ Både angrebet og de hjembragte trælle har været med til at give vikingerne yderligere kendskab til kristendommen.

Det var ikke kun i England, at vikingerne stødte på kristendommen; det gjorde de også i Frankrig. Frankrig var i vikingetiden et magtfuldt kristent land.¹⁵ Vikingerne har siden år 799 drevet togter ved de franske kyster, de plyndrede franske byer og klostre.¹⁶

Vikingerne har gennem længere perioder opholdt sig i både Frankrig og England, nogle af vikingerne valgte tilmed at bosætte sig disse steder. En del af de vikinger der bosatte sig i Frankrig og England blev også døbt; dette har haft *"en betydelig kristen påvirkning til hjemlandet."*¹⁷

¹⁰ Djupdræt, 2013 side 87-88

¹¹ Spejlborg, 2015 og Dahl, 2019

¹² Ukendt, 2020 og Luring, 1973

¹³ Spejlborg, 2015 og Dahl, 2019

¹⁴ Ukendt, 10

¹⁵ Kinch, 2005

¹⁶ Holck, 2011

¹⁷ Ukendt, 1

Missionærer og handel hjemme

Vikingerne har også fået kendskab til kristendommen gennem de kristne missionærer, der kom til Danmark. Den angelsaksiske missionær Sankt Willibrord fortæller at: *"den første kristne mission kom til Danmark allerede i begyndelsen af 700-tallet. Men det fortælles også, at det ikke lykkedes at omvende det 'uhyre vilde' folk mod nord på denne tidlige missionsrejse."*¹⁸ Den anden missionær der forsøger at kristne vikingerne, er benediktinermunken Ansgar. Han blev sendt til Danmark i år 826, fordi den daværende konge, Kong Harald Klak, havde ladet sig selv, sin familie og sin hær omvende til den kristne tro. Ansgar måtte kort tid efter opgive sin mission. Men dette var ikke sidste gang Ansgar var i Danmark. Efter han i år 832 blev udnævnt som ærkebiskop i Hamburg og fik ansvaret for at kristne Norden, vendte han tilbage til Danmark. Han fik tilladelse af den daværende danske konge, kong Horik, til at opfører en kirke i Hedeby.¹⁹

I vikingetiden var Hedeby den største by i Danmark. Den lå i det nuværende Nordtyskland, ved fjorden Slien, der på daværende tidspunkt var dansk territorie. Den var placeret således, at den var central for handlen i Europa. I Hedeby levede mange forskellige kulturer og religioner side om side. Her har muslimer, jøder, kristne og hedninge levet sammen og handlet med hinanden.²⁰

Man ved at vikingerne har handlet med tyskerne; det gør man blandt andet, fordi der er fundet fiskeben i Tyskland, der stammer fra Norge. Fiskebenene kan ikke dateres længere tilbage end til 1100-tallet, men forskerne er overbevist om, at vikingerne har handlet med tyskerne i vikingetiden.²¹ Tyskland var i vikingetiden et meget magtfuldt kristent land og har dermed været med til at give vikingerne kendskab til kristendommen.²²

Delkonklusion

I vikingetiden var kristendommen ingen fremmed religion for vikingerne; allerede fra starten af vikingetiden har vikingerne haft kendskab til kristendommen. Det har de blandt andet fået

¹⁸ Ukendt, 2

¹⁹ ibid

²⁰ Frederiksen, 2010 side 28 og Rindom, 2012

²¹ Ukendt, 2017

²² Ukendt, 3

gennem togter i kristne lande som f.eks. England, Frankrig og Tyskland og de trælle vikingerne tog med hjem fra deres togter, har højst sandsynligt været med til at sprede kendskabet til kristendommen yderligere. Vikingerne har også fået kendskab til kristendommen, når de handlede med kristne lande og i Hedeby levede der sågar kristne side om side med vikingerne. Kristne missionærer har også været med til at give vikingerne kendskab til kristendommen; de kom til Danmark allerede i slutningen af 700-tallet, for at forsøge at omvende vikingerne til kristendommen.

Analyse:

I dette afsnit vil jeg analysere hvilke mulige forklaringer, der er på vikingernes overgang til kristendommen.

Der er to fremtrædende forklaringer på hvorfor vikingerne blev kristne; En mytisk forklaring og en politisk forklaring. Jeg analyserer de to forklaringer og på baggrund af dette, vil jeg vurdere hvilken en af forklaringerne, der er mest sandsynlig.

Der er ikke mange skriftlige kilder fra vikingetiden og de fleste af kilderne er skrevet af udenlandske munke. Der er enkelte skriftlige kilder vikingerne selv har fremstillet.²³ En af de måske mest kendte kilder vikingerne selv har fremstillet, er den store Jellingesten.

Harald Blåtand og den store Jellingesten

Harald Blåtand anses for at være den konge, der gjorde danerne kristne. Harald Blåtand blev født omkring år 930, blev døbt i år 965 og døde omkring år 987. Han var konge af det nuværende Danmark, Nordtyskland, det sydlige Sverige og en del af Norge.²⁴ Harald Blåtand rejste formodentligt den store jellingesten et sted mellem 960 og 985.²⁵ På stenen står der:

²³ Ukendt, 14

²⁴ Ukendt, 8 og Djupdræt, 2013 side 89

²⁵ Lund, 2014

*"Kong Harald bød gøre disse kumler efter Gorm, sin fader, og efter Thyre, sin moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne."*²⁶

Harald Blåtand påstår altså selv, at det var ham, der gjorde danerne kristne, men man skal helt frem til omkring år 1047-1076, før der for alvor kom struktur i det gejstlige Danmark.

Her begynder man nemlig at opdele landet i bispedømmer og man begynder at bygge kirker af sten i stedet for træ. I år 1103 fik Danmark tilmed sin egen kirkeledelse.²⁷

Den store jellingesten har tre sider; en side med tekst skrevet med runer og to sider med billeder; den ene med et fabeldyr og den anden et billede af den korsfæstede Kristus.²⁸ Billedsiden med Kristus viser ikke den velkendte lidende Kristus på korset, den fremstiller derimod en Kristus vikingerne kan se op til; en stærk kriger. Det er heller ikke et kors han hænger på; det er mere noget der minder om livets træ.²⁹ Man har altså forsøgt at gøre Kristus mere relaterbar for vikingerne.³⁰ Det er ikke sidste gang Kristus bliver fremstillet, af danerne, som en stærk person. På Åbykrucifikset, der er lavet omkring år 1100, bliver Kristus fremstillet, som en vikingekonge.^{31 32}

Kigger man på tekstsiden, kan man se at runerne er skrevet i vandrette linjer, der skal læses fra venstre mod højre. Dette er ikke normen. Danske runesten fra vikingetiden er generelt skrevet på en af tre måder; parallelorden³³, bustrofedon³⁴ eller konturorden³⁵. Harald Blåtand har været inspireret af manuskriptkunsten, da han fik lavet jellingestenen. Manuskriptkunsten er en latinsk skrivemåde, den blev brugt meget af kirken.³⁶

²⁶ Ukendt, 2017-2

²⁷ Nørhøj, 2010

²⁸ Se bilag 2, 3 og 4

²⁹ Vikingerne kendte til livets træ fra den nordiske mytologi. Det er det træ der forbinder himlen og jorden. Kilde: Nielsen, 2020

³⁰ Ukendt, 9 og Ukendt, 3

³¹ Se bilag 5

³² Frederiksen, 2020

³³ Lodrette linjer der som regel læses nedefra og op. Kilde: Ukendt, 7

³⁴ Lodrette linjer der skiftevis læses nedefra og oppefra. Kilde: Ukendt, 7

³⁵ Følger stenens kant. Kilde: Ukendt, 7

³⁶ Ukendt, 7

Den første kristne vikingekonge

Harald Blåtand var ikke den første danske, kristne vikingekonge, det var Harald Klak.

Bilag 1 er et uddrag af en biografi om benediktinermunken Ansgar. Den er skrevet omkring år 875 af Rimbert som var Ansgars efterfølger som ærkebiskop i Hamburg-Bremen. Man får ingen viden omkring, hvorvidt Rimbert har været til stede under begivenheden, der bliver beskrevet i bilag 1. Så vi ved ikke, om det er en førstehåndskilde eller en andenhåndskilde. Vi ved dog, at det er den primære kilde til begivenheden. Skal man vurdere kildens tendens, er det vigtigt at bemærke, at den er skrevet af Ansgars efterfølger og at de tilhører samme religion; dette kan påvirke troværdigheden således, at der bliver skrevet mere positivt og hæderfuldt om Ansgar.³⁷

I bilag 1 bliver det beskrevet, hvordan Ansgar påtog sig ansvaret for at være missionær i Danmark for første gang i år 826. Ansgar ser det som sit ansvar at prædike kristendommen for vikingerne på trods af, at han måtte forlade sit hjem og alle dem han kendte, for at rejse til et fremmed land hvor befolkningen var kendt som vilde barbarer.³⁸ Dette er, også i dag, en meget typisk tankegang for de kristne missionærer, der rejser rundt i verden; de så og ser det stadig som deres ansvar at omvende de hedninge, der tror på 'falske guder'.³⁹ ⁴⁰ I bilag 1 er det vigtigt at bemærke, at der ikke er tale om Harald Blåtand, men derimod Harald Klak.

Harald Klak var en dansk konge, han regerede i to perioder; 812-813 og 819-827. Han var en del af en dansk kongeslægt, der kom til magten efter mordet på kongen Gudfred i 810. Gudfreds sønner havde opholdt sig i Sverige, men da de kom til Danmark, mistede Harald Klak magt.

Han blev døbt sammen med sin familie og sin hær i håb om, at han med frankernes støtte kunne sikre sig en del af magten i Danmark. Han vendte hjem til Danmark sammen med Ansgar efter sin dåb i 826, men blot et år efter, i år 827, blev han uddrevet fra Danmark.⁴¹

Harald Klak fik med sin dåb i år 826 titlen som den første kristne vikingekonge. Harald Klak blev højst sandsynligt ikke døbt, fordi han begyndte at tro på kristendommen, men derimod af politiske

³⁷ Ukendt, 6

³⁸ Ukendt, 12

³⁹ Ikke kristne guder

⁴⁰ Ukendt, 4

⁴¹ Lund, 2009

årsager. Harald Klak havde brug for støtte fra den daværende frankerkonge Ludvig den Fromme, for at sikre sig en del af magten i Danmark. Det har formodentlig været et krav fra Ludvig den Fromme, at Harald Klak, hans familie og hans hær skulle lade sig døbe, hvis han ville have hjælp.⁴²

Den mytiske forklaring på overgangen til kristendommen

Når man snakker om overgangen til kristendommen, er det svært at komme udenom Widukinds fortælling om Poppo og hans jernbyrd. Widukind var en tysk munk, han skrev en sakserkrønike der hed 'Saksernes bedrifter'. Krøniken blev færdiggjort omkring år 967, men der blev dog stadig tilføjet enkelte ting til værket efter år 967. Det er i denne krønike, at man blandt andet kan læse om Poppo og hvordan han ved hjælp af et stykke glødende jern, omvendte den daværende danske konge, Harald Blåtand, til kristendommen.⁴³ Om begivenheden der førte til kongens omvendelse, har Widukind skrevet:

*"Kongen lod saa Klerken sætte under Opsyn til Dagen efter, og da det var bleven Morgen, lod han et stort, tungt Stykke Jern ophede og bød Klerken bære det glødende Jern for den katolske Tro. Den Kristi Bekender greb uden Vaklen Jernet og bar det saa længe Kongen bestemte, fremviste saa sin Haand, der var uskadt, og overtjede saaledes alle om den katolske Tros Sandhed. Derover omvendte Kongen sig, besluttede at ære Kristus alene som Gud og bød de Folk, han herskede over, at forkaste Afguderne, og han viste senere Præsterne og Guds Tjenere skyldig Ære."*⁴⁴

Widukind påstår altså, at Harald Blåtand så Poppo bærer et glødende stykke jern, uden at der skete noget med den hånd han bar det i og at det var det, der førte til hans dåb i år 965.⁴⁵

Når der i citatet står *"han herskede over"*⁴⁶, er det vigtigt at bemærke, at i vikingetiden betød dette ikke nødvendigvis hele Danmark. En høvding kan 'herske' over en bydel, en mand 'hersker' over sin husstand og i nogle tilfælde 'herskede' en konge kun over dele af landet. I dette tilfælde er der

⁴² Ukendt, 3

⁴³ Lund, 2014

⁴⁴ ibid

⁴⁵ Djupdræt, 2013 side 89

⁴⁶ Lund, 2014

nok tale om hele Danmark, Nordtyskland, det sydlige Sverige og Norge, fordi det var der Harald Blåtand var konge.⁴⁷

Fortællingen er skrevet ligesom mange af samtidens legender; det er derfor tvivlsomt om begivenheden har fundet sted som beskrevet, hvis overhoved, så man kan med stor sandsynlighed sige, at det ikke er en troværdig kilde. Widukinds beretning er den primære kilde til begivenheden, han var formodentligt ikke til stede under begivenheden, hvis den overhoved fandt sted, derfor er han en andenhåndskilde.⁴⁸

I dag er de fleste af den opfattelse, at religion ikke kan forhindre, at man kommer til skade, når man bærer et stykke glødende jern, men det er ikke sikkert at vikingerne har været af den opfattelse. De har formodentligt hørt fortællingen om Poppo og tænkt, at den kristne gud er lige så magtfuld, hvis ikke mere magtfuld, end deres egne guder, når han kan beskytte mod sådanne skader. Fortællingen om Poppo og den almægtige kristne Gud har sandsynligvis været vigtig i forhold til, at overbevise vikingerne om, at den kristne Gud var den eneste rigtige Gud.

I dag vil de fleste nok forstå historien i overført betydning. En måde at fortolke den på er, at det er et lige så stort mirakel at Poppo har kunne omvende en hedensk vikingekonge til kristendommen, som det ville have været, hvis han bar jernbyrd.

Den politiske forklaring på overgangen til kristendommen

I Harald Blåtands regeringstid⁴⁹ blev der opført mindst fire store ringborge i Danmark; Trelleborg på Sjælland, Nonnebakken på Fyn, Fyrkat i Nordøstjylland og Aggersborg ved Limfjorden. Borgene kan være et tegn på, at Harald Blåtand har følt sig truet af Det tysk-romerske rige.⁵⁰ Det tysk-romerske rige var på den tid meget magtfuldt og kristent. Otto den 1. var kejser af riget fra år 936 til år 962. Hans efterfølger var hans søn, Otto den 2. han var kejser fra år 973 til år 983.⁵¹ Otto den 1. har fra midten af 900-tallet ønsket at erobre Danmark og gøre det til en del af sit kejserdømme.

⁴⁷ Ukendt, 8

⁴⁸ Djupdræt, 2013 side 89

⁴⁹ Fra år ca. 958 til 987. Kilde: Skovgaard-Petersen, 2012

⁵⁰ Roesdahl, 2014 side 19-20

⁵¹ Jensen, 2014 og Jensen, 2015

*"Harald ønsker ikke, at se sit kongedømme gå tabt. Og fordi Otto den 1.'s bedste argument for at erobre Danmark er for at udbrede den kristne tro, så må Harald Blåtand komme ham i forkøbet ved at gøre sit land kristent,"*⁵² fortæller Søren M. Sindbæk der er professor MSO i arkæologi med speciale i vikingetiden ved Aarhus universitet.⁵³ Søren M. Sindbæk påstår altså, at Harald Blåtand ikke nødvendigvis blev døbt, fordi han begyndte at tro på kristendommen, men snarere at det var en del af en storpolitisk strategi, der skulle sikre, at den tyske kejser ikke erobrede hans kongedømme.⁵⁴

Men konflikten mellem Danmark og Det tysk-romerske rige endte ikke lige efter Harald Blåtands døb i år 965.⁵⁵

I år 968 førte konflikten til, at Harald Blåtand valgt at udbygge Dannevirke. Konflikten førte til kamp i år 974, Harald Blåtand tabte denne kamp og tyskerne opførte en borg i grænseområdet mellem Det tysk-romerske rige og Danmark. Denne borg ødelagde danerne i 983, samme år som kejser Otto den 2. døde. Efter Otto den 2.'s død havde det tyske rige ikke længere fokus på Danmark. Harald Blåtands ringborge blev hurtigt forladt og gik i forfald; dette er et tegn på, at Danmark ikke længere følte sig truet af Det tysk-romerske rige.⁵⁶

En anden ting der også kan have gjort kristendommen mere indbydende for Harald Blåtand var, at den kunne styrke hans magt som konge af Danmark. Ifølge kristendommen var kongemagten nemlig understøttet af Gud. Dette gjorde det svært for landets stormænd, at sætte sig imod kongens beslutninger.⁵⁷

En del vikingekøbmænd blev døbt, både før og efter kristendommens officielle indførelse i Danmark, fordi det gav adgang for handel med Europa. I vikingetiden var det meste af Europa blevet kristent. Vikingerne blev derfor døbt for at opnå bedre handelsforbindelser med kristne lande.⁵⁸

⁵² Pedersen, 2017

⁵³ ibid

⁵⁴ Ibid

⁵⁵ Djupdræt, 2013 side 89

⁵⁶ Roesdahl, 2014 side 19-20

⁵⁷ Djupdræt, 2013 side 90

⁵⁸ Ukendt, 13

Hvilken forklaring er mest sandsynlig?

Vikingeres overgang til kristendommen har været en konsekvens af mange ting og hver viking har højst sandsynlig haft deres egne grunde til, at lade sig døbe. Fortællingen om Poppo og hans jernbyrd har sandsynligvis været med til at overbevise nogle vikinger om at konvertere til kristendommen, men der er nok flere, der har valgt at blive kristne, fordi det gav bedre mulighed for handel med de omkringliggende kristne lande.

Poppo har sandsynligvis været god til at advokerer for kristendommen, men det var sandsynligvis mere en politisk beslutning end en religiøs overbevisning, der fik Harald Blåtand til at lade sig døbe. Otto den 1. ville gerne erobre Danmark og hans *"bedste argument for at erobre Danmark er for at udbrede den kristne tro,"*⁵⁹ derfor lod Harald Blåtand sig døbe, så den tyske kejser ikke længere havde en undskyldning for at indtage Danmark og det virkede. Få år efter kristendommens officielle indførelse i Danmark, mistede Det tysk-romerske rige sin interesse i at erobre Danmark.

Harald Blåtand blev, ligesom Harald Klak, sandsynligvis døbt som en del af en politisk strategi, der skulle sikre, at han kunne beholde magten over sit kongedømme.

Delkonklusion

Harald Blåtand var ikke den første kristne vikingekonge, det var Harald Klak, men det var med Harald Blåtands dåb, i år 965, at Danmark officielt blev et kristent land.

Der er to centrale forklaringer på, hvorfor Harald Blåtand lod sig døbe. For det første den mytiske forklaring der går ud på, at han lod sig overbevise af Poppo der bar jernbyrd. Og for det andet den politiske forklaring der går ud på, at han følte sig truet af Det tysk-romerske rige, så han lod sig døbe i håb om at undgå, at den tyske kejser ville erobre Danmark.

Harald Blåtand blev, ligesom Harald Klak, sandsynligvis døbt som en del af en politisk strategi, der skulle sikre, at han kunne beholde magten over sit kongedømme.

⁵⁹ Pedersen, 2017

Diskussion:

I dette afsnit vil jeg diskutere, hvilke konsekvenser overgangen til kristendommen fik for vikingetidens samfund.

Kristendommens indtog har ført mange nye ting med sig; man gik blandt andet fra at tro på flere guder, til at tror på en almægtig Gud. Man måtte heller ikke længere tilbede de gamle guder.

Med kristendommen kom der også nye regler, normer og værdier. Der kom blandt andet mere fokus på efterlivet og hvordan man skulle opføre sig, hvis man ikke ville ende i helvede. Ideen om synd blev indført og der kom strengere regler, hvis man ville indgå ægteskab. Med kristendommen kom der også forbud mod at spise hestekød, dette havde været en stor del af den førkristne religion, fordi Odin⁶⁰ havde en hest der hed Slejpnir. Der kom også nye måder at tilbede Gud på; vikingerne tilbad ikke deres førkristne guder i templer eller kirker og de havde ikke en gejstlighed, men det havde kristendommen og de kom tilmed med et sprog, latin, der var uforståeligt for størsteparten af befolkningen.⁶¹

Man kan læse i Adam af Bremens krønike, 'De hamburgske ærkebispers historie', at der var ca. 600 kirker i Danmark omkring år 1070, han skriver at de fleste af disse kirker var lavet af træ og ikke af sten som de var i mange andre kristne lande på den tid.⁶² Religionsskiftet er sandsynligvis ikke sket fra en dag til den anden. Der var formodentlig mange danske vikinger, der fortsatte med at tilbede de gamle guder i al hemmelighed efter den officielle kristning af Danmark.

Med kristendommen indførelse kom der også nye begravelsesritualer, man skulle ikke længere have gravgaver med i kisten og der skulle ikke være nogle hedenske symboler. Der er dog fundet eksempler på grave, hvor man har valgt at inddrage elementer fra begge religioner. I en grav fra vikingetiden i Slesvig-Holsten fandt man en kvinde med et kors om halsen, på ydersiden af hendes kiste fandt man flere Thorshammere. Den afdødes familie har sandsynligvis villet være sikre sig, at hun kom til det hinsides lige meget om det var den kristne eller den førkristne version der var den virkelige.⁶³

⁶⁰ Odin var den mest magtfulde gud i den nordiske mytologi. Kilde: Schjødt, 2020

⁶¹ Ukendt, 13 og Djupdræt, 2013 side 89-90 og Roesdahl, 2014

⁶² Ukendt, 2011

⁶³ Ukendt, 13

Der har sandsynligvis været mange der, for at være på den sikre side i overgangsperioden til kristendommen, både tilbad de nye og de gamle guder.

Der har sandsynligvis ikke været store konflikter mellem den kristne del af befolkningen og dem der stadig troede på de gamle guder. Meget tyder på, at dem der troede på de gamle guder og dem der troede på de nye, har levet side om side. Det kan blandt andet ses på en støbeform fra vikingetiden, hvor der var plads til to kors og en Torshammer.⁶⁴

Der gik ca. 85 år fra Harald Blåtands dåb i år 965, til de fleste vikinger var kristne omkring år 1050. Der har formodentlig været mange ændringer i hverdagens traditioner i denne tid, f.eks. at man skulle gå i kirke. På trods af at de fleste vikinger omkring år 1050 var blevet kristen, kan man stadig finde spor efter den førkristne religion helt op til år 1200.⁶⁵

I løbet af 900-tallet begynder der at dukke kristne navne op i Danmark, det kan være navne som Peder og Niels. Også vikingernes påklædning blev påvirket af kristendommen, i grave fra vikingetiden er der fundet såkaldte dåbssærke.⁶⁶ Dåbssærke blev oftest båret af velstående kristne kvinder, men de er i enkelte tilfælde også blevet båret af mænd.⁶⁷

En anden konsekvens af kristendommens indførelse, som dog først bliver indført et par år efter vikingetidens afslutning, er tiende. Tiende blev indført i Danmark i år 1103 eller år 1104. Tiende er en kirkeskat, hvor verdslige skulle betale en tiendedel af deres produktion til kirken. Tiende er også den første form for skat i Danmark.⁶⁸ Der har sandsynligvis været en vis utilfredshed over tiende, men at det har kunne lade sig gennemføre uden omfattende oprør tyder på, at kirken på det tidspunkt var veletableret i kongeriget. Tiende har blandt andet ført til, at der blev bygget store kirker og at der blev oprettet nye sogne Danmark.⁶⁹ Sognenes indførelse kom der mere struktur i samfundet.⁷⁰ Kongen fik også mere magt, både fordi der kom mere struktur i samfundet, men også fordi kongemagten, ifølge kristendommen, var understøttet af gud.

⁶⁴ Ukendt, 13

⁶⁵ ibid

⁶⁶ En dåbssærk er et slør der symboliserer opstandelsen, det er oftest hvidt. Kilde: Adamsen, 2013 side 12

⁶⁷ Adamsen, 2013 side 12

⁶⁸ Bøgh, 2011

⁶⁹ ibid

⁷⁰ Nørhøj, 2020

Hvis Harald Blåtands dåb var afgørende for at Danmark ikke blev erobret af Det tysk-romerske rige, kan man på den baggrund sætte lighedstegn mellem kristningen af Danmark og at Danmark forblev et selvstændigt rige.

Da Harald Blåtand lod sig døbe og dermed kristnede Danmark, blev Danmark et mere internationalt land. Indførelsen af kristendommen stoppede Danmarks autonome udvikling, i stedet udviklede Danmark sig nu under direkte indflydelse af resten af det kristne Europa. Frank Birkebæk, der er tidligere museumsleder af Roskilde Museum siger *"at han ikke ser Jellingestenene som Danmarks dåbsattest men mere som Danmarks dødsattest."*⁷¹

Delkonklusion

Overgangen til kristendommen førte til mange nye normer, værdier, regler og tankegange. Vikingerne skulle nu gå fra at tro på mange guder, til at tro på en almægtig Gud.

Der gik omkring 85 år fra Danmark officielt blev kristent, til at de fleste vikinger var kristne og der blev fundet spor efter de førkristne guder, helt op til år 1200.

Vikingeres overgang til kristendommen har også ført til, at der kom nye navne til Danmark og at folk begyndte at klæde sig anderledes.

Indførelsen af kristendommen har muligvis også ført til, at Det tysk-romerske rige ikke erobrede Danmark, men samtidig har det også bremset Danmarks autonome udvikling.

⁷¹Pietras, 2020

Konklusion:

Vikingerne har haft kendskab til kristendommen gennem hele vikingetiden; det har de blandt andet fået gennem togter, handel og de kristne missionærer, der kom til Danmark. Det første dokumenterede vikingeangreb fandt sted i England i år 793, men allerede i år 789 er der dokumenteret danske vikinger i England. Vikingernes rejser til England, der på den tid var kristent, har givet dem kendskab til kristendommen, det har de trælle de hjembragte også. Togter og handel med de andre kristne lande som f.eks. Frankrig og Tyskland har også været med til at sprede kendskabet til kristendommen yderligere.

Siden begyndelsen af 700-tallet har kristne missionærer besøgt Danmark, og selvom det har givet vikingerne kendskab til kristendommen, gik der lang tid fra den første missionær kom til Danmark, til missionen om at kristne danerne lykkedes. I 826 blev den første danske vikingekonge, Harald Klak, døbt, og selvom der ikke er mange skriftlige kilder, der beskriver hvorfor, kan man med stor sandsynlighed sige, at han blev døbt af politiske årsager, frem for religiøs overbevisning.

Harald Klak var ikke den første danske vikingekonge, der lod sig døbe. I år 965 blev kongen af det nuværende Danmark, Nordtyskland, det sydlige Sverige og en del af Norge, Harald Blåtand døbt. Der er to centrale forklaringer på Harald Blåtands overgang til kristendommen; En mytisk forklaring og en politisk forklaring.

Set med nutidens øjne er den mytiske forklaring om Poppo ikke realistisk. Men skal snarere forstås som en skrøne, billedligt og ikke bogstaveligt. Det findes mere sandsynligt at kristningen var led i en politisk strategi. Danmark kunne ikke mobilisere samme styrke som Det tysk-romerske rige kunne. Det var derfor politisk smart at lade sig kristne, for at forsøge at holde sig på god fod med den tyske kejser.

Med Harald Blåtands dåb blev Danmark officielt et kristent land, og det har ført mange nye ting til vikingernes samfund. Vikingerne gik nu fra at tro på flere guder til at tro på en almægtig Gud. Med kristendommen kom også et sæt nye regler og begreber som f.eks. synd blev indført. Der kom mere fokus på hvordan man skulle opføre sig i dette liv, for at man kunne få det godt i efterlivet. Overgangen til kristendommen førte også til at der kom nye navne og tøjskikke til Danmark.

Overgangen til kristendommen har taget mange år, men noget tyder på at den har været uden store konflikter. Fundet af en støbeform hvor der var plads til to kors og en Thorshammer, tyder på at dem der troede på den nye kristne Gud har levet side om side med dem der troede på de gamle guder. Der har sandsynligvis også været vikinger der både tilbad den nye og de gamle guder, bare for at være på den sikre side.

Harald Blåtands dåb afværgede muligvis en erobring fra Det tysk-romerske rige, men dåben har også bremset Danmarks autonome udvikling, så Danmark i stedet udviklede sig sammen med resten af det kristne Europa.

Det er svært at lave præcise konklusioner på hvad der skete op til, under og efter vikingernes overgang til kristendommen.

Skriftsproget i vikingetiden var mest udbredt blandt de gejstlige, det er derfor herfra, at man har de fleste skriftlige kilder. Dette gør, at man får en meget ensidig beskrivelse af vikingerne og deres samfund. Og på trods af at der også er mange arkæologiske fund fra vikingetiden, er vores viden om datidens samfund, primært bygget på kvalificerede gæt.

Litteraturliste:

Billede på forsiden:

Malet af Louis Moe -

[https://da.wikipedia.org/wiki/Fil:Ansgar_pr%C3%A6diker_i_Haralds_g%C3%A5rd_-_Louis_Moe_\(17012\)_-cropped.png](https://da.wikipedia.org/wiki/Fil:Ansgar_pr%C3%A6diker_i_Haralds_g%C3%A5rd_-_Louis_Moe_(17012)_-cropped.png) – Besøgt 22/3-2021 (Moe, Louis)

Adamsen, Christian, m.fl. – “Kristne dragtsymboler” – *SKALK* – Oktober 2013 – nr. 5 – Side: 11-15 (Adamsen, 2013)

Bøgh, Anders – Tiende – danmarkshistorien.dk – Redigeret: 25. august 2011 -

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/tiende/> - Besøgt: 25/3-2021 (Bøgh, 2011)

Dahl, Thorsten – *Den angelsaksiske Krønike 789-954* – Danmarkshistorien.dk – Redigeret: 29. juni

2019 - <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/den-angelsaksiske-kroenike-787-954/> - besøgt 20/3-2019 (Dahl, 2019)

Djupdræt, Martin Brandt m.fl. – *Vinkler på vikingetiden* – Nationalmuseet m.fl. – Udgivet: 2013 – Besøgt: 23/3-2021 (Djupdræt, 2013)

Frederiksen, Hans Jørgen – *Åbykrucifikset* – lex.dk – redigeret: 6. august 2020 -

<https://denstoredanske.lex.dk/%C3%85bykrucifikset> – Besøgt: 23/3-2020 (Frederiksen, 2020)

Frederiksen, Peter m.fl. – *Grundbog til Danmarkshistorien* – systime - Udgivet: 2010 (Frederiksen, 2010)

Holck, Merete – *Vikinger slået hjem* – Kristeligt Dagblad – Udgivet: 1. august 2011 -

<https://www.kristeligt-dagblad.dk/historie/vikinger-sl%C3%A5et-hjem> – Besøgt: 19/3-2021 (Holck, 2011)

Imer, Lisbeth – *Hvordan læses runestenene?* – Nationalmuseet - <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/runestenene/hvordan-laeses-runesten/> - Besøgt 22/3-2021 (Imer, 1)

Jensen, Carsten – *Otto 1. den store* – lex.dk – Redigeret: 23. april 2014 - [https://denstoredanske.lex.dk/Otto 1. den Store](https://denstoredanske.lex.dk/Otto_1._den_Store) - Besøgt: 23/3-2021 (Jensen, 2014)

Jensen, Carsten – *Otto 2.- tysk konge og tysk-romersk kejser* – lex.dk – Redigeret: 13. februar 2015 - [https://denstoredanske.lex.dk/Otto 2. - tysk konge og tysk-romersk kejser](https://denstoredanske.lex.dk/Otto_2._tysk_konge_og_tysk-romersk_kejser) - Besøgt: 23/3-2021 (Jensen, 2015)

Kinch, Nanna – *Frankrig* – Kristeligt Dagblad – Udgivet: 18. juni 2005 - <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/frankrig> - Besøgt: 20/3-2021 (Kinch, 2005)

Lauring, Palle – *Vikingerne* – Gyldendals Bogklub – 1973 (Lauring, 1973)

Lund, Niels - *Harald Klak* i *Den Store Danske* - lex.dk. – Redigeret: 1. august 2009- [https://denstoredanske.lex.dk/Harald Klak](https://denstoredanske.lex.dk/Harald_Klak) - Besøgt: 20/3-2021 (Lund, 2009)

Lund, Niels - *vikingetiden* - lex.dk. – Redigeret: 26. juli 2017 - <https://denstoredanske.lex.dk/vikingetiden> – Besøgt: 20/3-2021 (Lund, 2017)

Lund, Niels – *Uddrag af Widukinds Sakserkrønike- Harald Blåtand og Poppo* – Danmarkshistorien.dk – Redigeret: 21. februar 2014 - <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-widukinds-sakserkroenike-harald-blaatand-og-poppo/> - Besøgt: 22/3-2021 (Lund, 2014)

Nielsen, Kirsten – *Livets tre* - lex.dk – Redigeret: 4. december 2020 - [https://denstoredanske.lex.dk/livets tr%C3%A6](https://denstoredanske.lex.dk/livets_tr%C3%A6) – Besøgt: 22/3-2021 (Nielsen, 2020)

Nørhøj, Henning – *Sådan blev kristendommen indført i Danmark* – Kristendom.dk - Udgivet: 23. november 2010 - <https://www.kristendom.dk/indf%C3%B8ring/s%C3%A5dan-blev-kristendommen-indf%C3%B8rt-i-danmark> – Besøgt: 23/3-2021 (Nørhøj, 2010)

Pedersen, Karen Lerbech – *Vikingesperter: Kristendommens indførelse i Danmark var ren storpolitik* – DR – Udgivet: 15. april 2017 - <https://www.dr.dk/historie/danmarkshistorien/vikingesperter-kristendommens-indfoerelse-i-danmark-var-ren-storpolitik> - Besøgt: 23/3-2021 (Pedersen, 2017)

Pietras, Jens – *Vikinger-her, der og alle vegne- også i historieundervisningen* – Historielab – Udgivet: 1. juli 2020 - <https://historielab.dk/vikinger-allevegne-ogsaa-historieundervisningen/> - Besøgt: 25/3-2021 (Pietras, 2020)

Rindom, Malene – *Hedeby* – Danmarkshistorien.dk – Redigeret: 23. januar 2012 - <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/hedeby/> - Besøgt: 19/3-2021 (Rindom, 2012)

Roesdahl, Else – *Vikingetiden, ca. år 800-1050 Indledning* – Danmarkshistorien.dk – Udgivet: 2009 - <https://danmarkshistorien.dk/perioder/vikingetiden-ca-800-1050/> - Besøgt: 20/3-2021 (Roesdahl, 2009)

Roesdahl, Else – *Kongemagten* – Danmarkshistorien.dk – Udgivet: 2009 - <https://danmarkshistorien.dk/perioder/vikingetiden-ca-800-1050/kongemagten/> - Besøgt: 21/3-2021 (Roesdahl, 2009-2)

Roesdahl, Else m.fl. – *Vikingetiden ca. 800-1050* – danmarkshistorien.dk – udgivet: 2014 - https://danmarkshistorien.dk/fileadmin/filer/E-boeger_-_pdf/1-Vikingetiden.pdf - Besøgt: 23/3-2021 (Roesdahl, 2014)

Schjødt, Jens Peter – *Odin* – lex.dk – redigeret: 17. november 2020 - <https://denstoredanske.lex.dk/Odin> - Besøgt: 24/3-2021 (Schjødt, 2020)

Skovgaard-Petersen, Inge m.fl. – *Harald Blåtand, ca. 958-987* – danmarkshistorien.dk – Redigeret: 21. maj 2012- <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/harald-blaatand-ca-958-987/> - Besøgt: 23/3-2021 (Skovgaard-Petersen, 2012)

Spejlborg, Marie Bønløkke – *Vikingetogter i England 793-896* – Danmarkshistorien.dk – Redigeret: 23. juni 2015 - <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/vikingetogter-i-england-793-896/> - Besøgt: 19/3-2021 (Spejlborg, 2015)

Ukendt forfatter – *Kirkens grundlæggelse i England, Irland og Skotland* – Ukendt udgiver – Redigeret: 11. marts 2020 - <http://www.imarcussen.dk/historie/Religion/relhist/england1.html> - Besøgt: 19/3-2021 (Ukendt, 2020)

Ukendt forfatter – *Vikingetidens afslutning* – Systime - <https://danmark.systime.dk/index.php?id=232#c213> – Besøgt 19/3-2021 (Ukendt, 1)

Ukendt forfatter – *Da danerne blev kristne* – Folkekirken.dk - <https://www.folkekirken.dk/folkekirken-arbejder/mission/da-danerne-blev-kristne> - Besøgt: 20/3-2021 (Ukendt, 2)

Ukendt forfatter – *DNA afslører: Vikingerne handlede med torsk i Tyskland* – Videnskab.dk – Udgivet: 11. august 2017 - <https://videnskab.dk/kultur-samfund/dna-afsloerer-vikingerne-handlede-med-torsk-i-tyskland> - Besøgt: 20/3-2021 (Ukendt, 2017)

Ukendt forfatter – *Overgang til kristendommen* – Nationalmuseet - <https://natmus.dk/historisk-viden/danmark/oldtid-indtil-aar-1050/vikingetiden-800-1050/tro-og-magi-doed-og-ritual/overgang-til-kristendommen/> - Besøgt: 19/3-2021 (Ukendt, 3)

Ukendt forfatter – *Hvad vil det sige at være missionær?* – Luthersk mission - <https://dlm.dk/lm-international/rejs-ud/hvad-er-missionaer> - Besøgt: 21/3-2021 (Ukendt, 4)

Ukendt forfatter – *Hvem havde magten?-Vikingetiden 800-1050* – Systime - <https://danmark.systime.dk/?id=131> – Besøgt: 21/3-2021 (Ukendt, 5)

Ukendt forfatter – *Jellingestenene, ca. 950-965* – Danmarkshistorien.dk – Redigeret: 9. januar 2017 - <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/jelling-stenene-ca-935-985/> - Besøgt: 21/3-2021 (Ukendt, 2017-2)

Ukendt forfatter – *Ansgars Levned* – goodreads - <https://www.goodreads.com/book/show/28948810-ansgars-levned> - Besøgt: 21/3-2021 (Ukendt, 6)

Ukendt forfatter – *Sådan læser man en runesten* – Nationalmuseet - <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/runer/saadan-laeser-man-en-runesten/> - Besøgt 22/3-2021 (Ukendt, 7)

Ukendt forfatter – *Kong Harald Blåtand* – Nationalmuseet - <https://natmus.dk/museer-og-slotte/trelleborg/trelleborgs-historie/udstillinger/kong-harald-blaatand/> - besøgt: 22/3-2021 (Ukendt 8)

Ukendt forfatter – *Harald Blåtands runesten* – Nationalmuseet - <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/runestenene/harald-blaatands-runesten/> - Besøgt: 22/3-2021 (Ukendt, 9)

Ukendt forfatter – *Slaver og trælle i vikingetiden* – Nationalmuseet - <https://natmus.dk/historisk-viden/danmark/oldtid-indtil-aar-1050/vikingetiden-800-1050/magt-og-aristokrati/slaver-og-traelle/> - Besøgt 23/3-2021 (Ukendt, 10)

Ukendt forfatter – *Den store jellingesten* – Jellingemonumenterne - https://arslonga.dk/Jelling_monumenterne.htm - Besøgt: 23/3-2021 (Ukendt, 11)

Ukendt forfatter – *Ansgar, Nordens apostel* – Systime - <https://danmark.systime.dk/index.php?id=235#c2389> – Besøgt: 21/3-2020 (Ukendt, 12)

Ukendt forfatter – *Kristendommen kom til Danmark* – Nationalmuseet - <https://natmus.dk/historisk-viden/danmark/oldtid-indtil-aar-1050/vikingetiden-800-1050/tro-og-magi-doed-og-ritual/kristendommen-kom-til-danmark/> - Besøgt 23/3-2021 (Ukendt, 13)

Ukendt forfatter – *Skriftlige kilder* – Nationalmuseet - <https://natmus.dk/historisk-viden/danmark/oldtid-indtil-aar-1050/vikingetiden-800-1050/skriftlige-kilder/> - Besøgt: 24/3-2021 (Ukendt, 14)

Ukendt forfatter – *Adam af Bremen om kirkelige forhold i Danmark ca. 1075* – Redigeret: 25. august 2011 - <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/adam-af-bremen-om-kirkelige-forhold-i-danmark-ca-1075/> - Besøgt: 24/3-2021 (Ukendt, 2011)

Bilag:

Bilag 1:

Rimbert: Ansgars levned 875

Han blev så fremstillet for Hans Majestæt, og da denne spurgte ham, om han for Guds i Navns Skyld ville følges med Harald for at prædike Evangeliet for de danske folkefærd, svarede han med fasthed: ja! det ville han. Og da abbeden også kom med den bemærkning, at han på ingen måde vilde pålægge ham denne byrde som en befaling, men gjorde han det af frit valg, var det ham kært, og så ville han i kraft af sin myndighed give ham tilladelse dertil, så svarede han, at han ville alligevel, og at han skulde udføre det i alle måder.

Da han nu sagde det åbent, og det var blevet kendt af alle, som hørte til abbedens omgangskreds, begyndte mange at undre sig over, at han ville gøre et så dårligt bytte: at han nemlig ville forlade sit fædreland og sine pårørende og de brødre, med hvilke han var opdraget, og som holdt så inderlig af ham, og i det sted søge hen til vilde folkefærd og leve blandt fremmede og barbarer. Det var der mange, som lastede ham for og bebrejdede ham, og nogle stræbte at kalde ham tilbage fra sit forsæt; men den Guds mand forblev urokkelig ved det, han, en gang havde besluttet.⁷²

⁷² Ukendt, 12

Bilag 2:

73

Bilag 3:

74

⁷³ Ukendt, 11

⁷⁴ ibid

Bilag 4:

75

Bilag 5:

76

⁷⁵ Ukendt, 11

⁷⁶ Frederiksen, 2020